

A mordvin sör

MATICSÁK Sándor

Debreceni Egyetem
maticsak.sandor@arts.unideb.hu

A sör nagyon rövid története

A sör – a Magyar Élelmiszerkönyv meghatározása alapján – „malátából, valamint pótanyagokból vízzel cefrézett, komlóval ízesített, sörélesztővel erjesztett, szén-dioxidban dús, általában alkoholtartalmú ital” (2013: 2). A sör sok ezer éves múltra tekint vissza. Afrikában hét-, Kínában kilencezer éves, sörmaradványokat tartalmazó régészeti leleteket hoztak felszínre. Egyiptomban már az i. e. 5. évezredben készítettek sört, amit Ozirisz isten ajándékának tartottak. A sörkésztés Mezopotámiában is nagyon régi időkre nyúlik vissza. A sumérok az isteneiknek sört áldoztak, sőt, a sörfőzésnek saját istennője is volt. Az ókori italok voltaképpen árpalék voltak, mert a komlót még nem ismerték. A sört datolyával vagy más gyümölcsökkel, esetleg mézzel ízesítették. Ekkor még nem főzték a sört, csak élesztőgombákkal szobahőmérsékleten erjesztették. A babiloniak többféle sört főztek, az árpa mellett tönkebúzáat is felhasználtak, főztek vörös és fekete sört is. A sör annál finomabb és értékesebb volt, minél több tönkebúza volt benne. Már Egyiptomban és Mezopotámiában is létesítettek ivócsarnokokat, kocsmákat.

Az ókori görögök és a rómaiak a sörfogyasztást barbár szokásnak tartották, és a bort részesítették előnyben. Azokon a területeken azonban, ahol a szőlő nem termett meg, a sörkultúra felvirágzott. A sört isteni italnak tartó germánok és a kelták kifejezetten nagy sörivók voltak. A germánok azt tartották, hogy a túlvilági Walhallában patakokban folyik a nemes nedű.

A germánok voltak az elsők, akik már főzték a sört, a mai Anglia és Írország területén már a 6. században így készült ez az ital. Egy, a 7. században elhunyt katona sírjában söröskorsót találtak. A sör ízesítésére különféle bogyókat és fűszereket (borókát, gyömbért, köményt, ánizst, sáfrányt) használ-

tak. A germán alapnyelvben két szó is létezett a sör megnevezésére (a mai *ale*¹ és *beer*² elődje).³

A középkori sörfőzés központjai a kolostorok voltak: a sörivás meg volt engedve a böjt idején is, emiatt a szerzetesek élen jártak a minél finomabb, minél táplálóbb nedű kikísérletezésében. A kereszténység terjedésével a sörfőzés az egyház előjoga lett. A 12. századtól a városok is sörfőzési jogokat kaptak, s ezzel sokfelé éltek is, a kereskedelem egyre nagyobb hányadát tette ki a sör. Létrejötték a sörfőző céhek, kidolgozták a sörkészítés receptjeit.

A sörfőzésben a legnagyobb változást a komló alkalmazása jelentette. A komló a 13. századtól kezdve hamar egyeduralmukodóvá vált, felhasználásával a sör eltarthatósága is megnőtt, ez nagymértékben hozzájárult a sörkereskedelem fellendüléséhez. A tömegtermelés a 19. század közepén indult be Európában, majd pár évtized múlva Amerikában. Ezt jelentősen segítette a technika fejlődése (a gőzgép, majd a hűtőgép feltalálása) és a pasztörizálás.

A sör szerepe a Volga–Káma-vidéki népek életében

A sör nemcsak a hétköznapi népszerű itala volt, hanem fontos szerepet töltött be az áldozati ünnepeken is. A korábbi évszázadok Volga–Káma-vidéki népei animisták voltak, hitük szerint életüket sokféle túl- és alvilági isten és szellem irányította. Külön szelleme volt a háznak, a csűrnek, a gabonának, az erdőnek, a szántóföldnek, szellemek őrizték az emberek és állatok egészségét és hoztak rá betegségeket, rontásokat. Ezeknek a felsőbb lényeknek gyakran kellett áldozni, a kis, névleges ünnepségektől az állatok szakrális leöléséig.

¹ Indoeurópai eredetű szó, vagy a **h₂elu-* 'keserű' vagy az **alu-t* 'varázslat, mágia; mérgezés' gyökre megy vissza. Ebből alakult a protogermán **aluþ*, majd ószász *alo*, óang. *ealu*, ónorv. *öl*. A mai nyelvek adatai: ang. *ale*; dán *øl*, no. *øl*, sv. *öl*, färdői *øl*, izl. *öl*; lett *alus*, lit. *alus*. Ez a szó bekerült a balti-finn nyelvekbe is, vö. fi. *olut* (> lpN *vuolâ*, Lu *älut*), ink. *olut*, karj. *olut*, ve. *olud*, vót *glud*, é. *ölu*, lív *vuol*, *vo*. A balti finnben balti vagy germán átvétel (SSA 2: 264; Kylstra 1996: 310).

² Vagy indoeurópai (**po(i)-* 'iszik') vagy protogermán (**beuwoz-* 'árpa'). Folytatásai: óang. *beor* 'erős ital, sör, mézsör', ófríz *biar*, kholl. *bier*, ófn. *bior*. Vándorszó, a germán és kelta nyelvektől az újlatin nyelveken át egészen a bolgárig, görögig, törökig, kurdig, sőt az arabig, héberig megvan. Vö. pl. skót *beòir*, ír *beoir*; izlandi *björ*, färdői *björ*; provanszál *bièra*, rétoromán *biera*, bolgár *öupa*, albán *birrë*, görög *μπύρα*, török *bira*, kurd *bîra*, arab *beereh*, máltai *birra*, héber *beera*.

³ Az *ale* felső erjesztésű, leginkább szobahőmérsékleten, 16–24 fok között erjed. Nevét onnan kapta, hogy az erjedés során az élesztő a sörlé tetején úszik. Ezzel szemben a *beer*-típusú, alsó erjesztésű sörök készítéséhez 10 fok alatti hőmérsékletre van szükség. Az élesztő itt a sör aljára kerül.

Ezek az ünnepségeken a sörnek is megvolt a maga szerepe.⁴ Az esküvői szertartáson sóval meghintett, megáldott kenyeret és egy kupa megszentelt sört adtak az újdonsült házaspárnak.⁵ A halotti toron sört és mézet főztek, pirogot és palacsintát sütöttek, és ezeket kivitték a sírhoz, a sörből mindenki locsolt egy keveset a sírra. A Volga-vidéki mítoszok érdekes vonása, hogy a főisten bukott ellenfelének, *Šajtan*-nak tulajdonítják a sörfőzés feltalálását és az italozás elterjesztését. A *vel'eh ozks* ('falusi ima, áldozat') nevű, egykori háromnapos mordvin ünnep Péter napján kezdődött, első nap egy bikát, második nap egy üszöt áldoztak, sört készítettek, kását főztek. A falusiak egészségéért és a jó termésért imádkoztak. (A mordvin istenekről, szellemekről, ünnepekről: Gyevjatkina 2005: 46–69, 89–109; Harva 1942: 91–189, 205–231; Kerezsi 2009: 195–201; Moxsin – Moxsina 2005: 49–111, 127–141.)

A cseremiszi esküvők söre volt a *püraš*. Ezt a cseremiszi szótár így definiálja: 'das Bier, das im Haus des Bräutigams die Boten bekommen, die der Bräutigam auf dem Heimweg ausgeschickt hat, um mitzuteilen, „jetzt bringt der Junge die Braut in sein Haus; das Bier, das derjenige (*püraš mari*), der auf der Hochzeit das Bier ausschenkt, zuerst probiert und das zu trinken er dann auch die anderen auffordert; das Bier, das im Haus der Braut (im Hochzeitshaus) geopfert wird und das aus vom Bräutigam gebrachtem Malz gebraut wurde'⁶ (TschWb 573).

⁴ Az Oroszország déli és keleti területeire irányuló, ún. orenburgi expedíció (1768–74) egyik részlegének vezetője, a német Johann Gottlieb Georgi a következőket jegyezte fel a votjákoknál: *Sie opfern Pferde, Rinder, Schaafé, Ziegen, Gänse, Enten, Spechte, Meeth, Bier, Honig und mancherley Kuchen theils im Keremet oder Lun, theils zu Hause* (Georgi 1776: 59). 'Áldoznak lovakat, szarvasmarhákat, juhokat, kecskéket, libákat, kacsákat, harkályokat, méhsört, sört, mézet és különféle süteményeket, részben a *Keremet*-ben vagy *Lun*-ban, részben otthon.'

⁵ *An der Stubenthüre bleibt sie [Braut] auf einem ausgebreiteten Tuche stehen, bis der Geistliche (Tor Kart) einen Becher Bier geopfert...* (Georgi 1776: 55). '[A menyasszony] a ház ajtajánál marad egy leterített kendőn állva, amíg a pap (*Tor Kart*) egy pohár sört megáld...'. – Egy másik részlegvezető, a svéd Johann Peter Falck ezt örökítette meg: *Bey heidnischen Brautleuten läßt der Geistliche (Tar Kart, auch Alys) dem neuen Paar ein gesegnet Brod mit Salz bestreuet und einem Becher mit geweihten Bier unter einer gewissen Gebetsformel nehmen, worin die Trauung besteht* (Falck 1786: 460). 'A pogány menyasszony és vőlegény esetében a pap (*Tar Kart* vagy *Alys*) az új párnak megengedi, hogy sóval megszórt megáldott kenyeret és egy bögre megszentelt sört vegyenek magukhoz egy bizonyos imaforma alatt, ebből áll az esküvői szertartás.'

⁶ 'A sör, amit a vőlegény házában a hírnököknek adnak, akiket a vőlegény hazaküldött, hogy azt mondják: „most a fiú hozza a menyasszonyt a házába”; az a sör, amit az

A votjások a vízi szellemnek, *Vu-murt*-nak áldozva tavasszal sört öntöttek a folyó vizébe. A régi votják téli ünnepek egyike volt a *tolsur*,⁷ ez a kereszténység felvétele után a karácsony megnevezésére vonódott át. A kifejezés szó szerinti jelentése: 'téli sör [ünnepe]'. A december megnevezése ennek alapján született: *толсур толэзь* (Vahr. 419, Kozmács 414), szó szerint 'téli sör hónap'. A *sur* egyfajta jelentésváltozáson eshetett át, s felvette az 'ünnepe' jelentést is, ld. *tulis-sur* 'tavaszi ünnepe / frühlingsfest' (Munkácsi 435) (*tulis* 'tavasz').

Sörnevek a mordvinban

A különféle mordvin szótárakban 14 lexémát találtam a sör, a kvasz és a méhsör megnevezésére. Ezek némelyike általános 'sör' jelentésben él, de több lexéma utal a sör gyenge mivoltára, a másodfőzésre, „sör elejére” és „sör végére”.

Az adatok forrása: Paasonen nagyszótára (MdWb 1990–96),⁸ erza–orosz szótár (ERS 1949), erza–orosz nagyszótár (ERV 1993), orosz–erza szótár (RES 2012), erza–finn szótár (ESS 1995), finn–erza szótár (SES 1999), erza–magyar szótár (EMSz 2003), magyar–erza nagyszótár (MESz 2008); moksa–orosz szótár (MRS 1949), moksa–orosz nagyszótár (MRV 1998), orosz–moksa szótár (RMS 1951), moksa–finn szótár (MSS 1995), moksa–magyar szótár (JJ 1961). A *pivo* és a *pure* szavakat régi források is említik: Witsen 1692-es holland–mordvin szójegyzéke, Müller 1791-es orosz–mordvin szójegyzéke és Fischer kéziratos (1747-es) szótára. A könyvészeti adatokat ld. az irodalomjegyzékben.

1. Ahogy több oroszországi nyelvbe,⁹ a mordvinba is bekerült a sör általános megnevezésére az orosz *нуво* szó, vö. ***piva*** 'Bier' (Witsen 626), Fischer *píwo*, Müller *нуво* 'пиво' (214); E *piva*, *pija*, M *piva* 'пиво / Bier' (MdWb 1690); E *нува* 'пиво' (ERV 476, RES 404), 'olud' (ESS 120), *пия*, *нува* 'sör'

esküvőn a sört felszolgáló személy (*püraš mari*) először megkóstol, majd megkéri a többieket, hogy igyák meg; a menyasszony házában (az esküvői házban) kínált sör, amit a vőlegény által hozott malátából főztek'.

⁷ Vö. *tol-sur* 'téli ünnepe karácsony és újév között / winterfest zwischen weihnachten und dem neujahrstage' (Munkácsi 364).

⁸ Heikki Paasonen 1889 és 1902 között háromszor járt gyűjtőúton a mordvinoknál. Gyűjtése csak egy évszázaddal később jelent meg, négy kötetben.

⁹ Ld. például azeri *pivə*, kirgiz *pivo*, tadzsik *нуво*, türkmén *нуво*, üzbég *pivo*; komi-permják *нуво*.

(EMSZ 288); М *пива* 'пиво' (MRV 482), 'olut' (MSS 139), *piva* 'sör' (JJ 125).

Keresztes László szerint a szóvégi hangsúlyos *o*-t a mordvinok valószínűleg azért adaptálták *a*-val, mert a genitivusi vagy a többes számú formát vehették alapul (ld. még E *krila* 'szárny' < or. *крыло*, E *žorna* 'mag' < or. *зерно*, E *žerkala* 'tükör' < or. *зеркало*) (Keresztes 2011: 116).

Az orosz *пиво*¹⁰ (Dal' 3: 116) a protoszláv **pivo* 'ital, sör',¹¹ majd az ószláv *пиво* szóra megy vissza (Vasmer 2: 354). Ez a névfajta Kelet-Európa szláv nyelveit jellemzi: vö. ukrán *пиво*, orosz *пиво*; lengyel, szorb *piwo*, cseh, szlovák *pivo*, szorb *piwo*; szlovén, horvát *pivo*, szerb, macedón *пиво*.

Paasonen nagyszótárában adatol két erza ünnepnevet, amelyek a sörfogyasztáshoz kapcsolódnak. Az egyik kifejezés a *t'ejt'er'eñ pija, t'äjt'ir'ih piva* '„девичье пиво”, пивной праздник девушек / „Mädchen-Bier”, Bierfest der Mädchen in der ersten Woche des Oktobers, etwa acht Tage nach dem Beenden der Feldarbeiten'¹² (MdWb 1691, 2385) < E *t'ejt'er'* 'дочь; девушка / Tochter; Mädchen' (MdWb 2384). Az összetétel jelentése: 'lány sör'. – A másik kifejezés a *vel'eñ pija, väl'ih piva* '„сельское пиво”, пивной праздник села / „Dorfbier”, od. Bierfest des Dorfes, ein Fest, das am Pfingsttage u. an der zwei folg. Tagen auf dem Hofe irgendeines Hauses ohne Opfer begangen wurde'¹³ (MdWb 2615) < E *vel'e* 'деревня, село / Dorf' (MdWb 2613), az *-ih* a genitivus ragja. Az összetétel jelentése: 'falusi sör'.

2. azoka М 'сорт слабого пива / ein aus Kräutern (ohne Hopfen) gekochtes Dünnbier (*poza*), wozu u.a. *karu-prä*¹⁴ u. *lapas-prä*-Kräuter gebraucht werden'¹⁵ (MdWb 98). Versinyin ezt az italfajtát a következőképpen definiál-

¹⁰ Eleinte általában 'innivalót' jelentett, a Kijevi Rusz forrásaiban a 14. századra vált az alkoholos italok nevévé. A sörfőzés a 9. században a Kijevi Ruszban, Novgorodban, a Pszkovi és a Polocki fejedelemségben már széles körben el volt terjedve.

¹¹ Az ieur. **ph₃iwom* gyökre megy vissza.

¹² 'a lányok sörfesztiválját október első hetében, mintegy nyolc nappal a mezei munkák befejezése után tartják'

¹³ 'falusi sörfesztivál, amelyet pünkösd napján és az azt követő két napon valamelyik ház udvarán áldozás nélkül ünnepeltek'

¹⁴ М *karu* 'муха / Fliege' (MdWb 628); *кару* 'муха' (MRV 232), 'kärpänen' (MSS 61), 'légy' (JJ 54); М *karu-tiše* 'душица / Dosten (*Origanum vulgare*)' (MdWb 628) | Az orenburgi expedíció (ld. a 4. lábjegyzetben) vezetője, P. S. Pallas adatolt egy moksa *Karu-tifche* alakot *Origanum* 'szurokfű' jelentésben (Pallas 1771: 72) | *prä* 'голова; fej', ld. a (10) szócikket.

¹⁵ 'gyógynövényekből (komló nélkül) készült gyenge sör (*poza*), amelyhez többek között *karu-prä* és *lapas-prä* fűszernövényeket használnak'

ja: 'сорт слабого пива с настоем зверобоя',¹⁶ s összekapcsolja a М азяка 'примула [primula]' növénynévvel (az orbáncfű moksa neve *вердише*) (Versinyin 1: 9), vö. азяка 'примула' (MRV 29), *вердише* 'зверобой' (MRV 112).

3. braga E 'слабое пиво, брага / Tafelbier, Halbbier, Dünnbier' (MdWb 141); *брага* 'брага (домашний напиток, изготавливаемый из ржаного солода, свёклы, картошки, дрожжей и хмеля в определённых пропорциях'¹⁷ (ERV 89), 'брага' (RES 50), 'kalja' (ESS 19, SES 97).

Grosz jövevényszó, vö. *брага* 'домашнее, крестьянское, корчажное пиво; хлѣбный напиток, иногда болѣе похожий на квас'¹⁸ (Dal' 1: 124); 'отходы, получаемые при приготовлении домашнего хмельного напитка, барда; перебродившая смесь муки, воды, солода и дрожжей, из которой путем перегонки получается спирт; хмельной напиток из проса солодом и хмелем, род домашнего пива'¹⁹ (Anyikin 140). A szó megvan az ukránban és a fehéroroszbán is (*брага*); a keleti szlávba a volgai bolgárból kerülhetett (Agyagási 2002: 1–5; 2010: 212–213; Anyikin 140; WOT 1: 165).

A szó az oroszról átkerült a cseremiszbé is: *braga* 'Starkbier' (TschWb 55). Megvan a magyarban is, ahol valószínűleg ukrán átvétel, vö. *braha* 'a sörfőzés után maradt moslék; pálinkaseprő; a legsilányabb fajta pálinka' (TESz 1: 366).

4. čapamo ved' E 'слабое пиво / Dünnbier (eig.: Bitterwasser, Geheimw., = *poza*)' (MdWb 211, 2585); *чапamo ведь* 'квас' (ERV 738, RES 212), nyelvjárási alakja *чепеведь* 'квас' (RES 212, Versinyin 5: 486), *чепедь* 'квас' (RES 149).

Az összetétel jelentése: 'savanyú víz', vö. E *чапamo* 'кислый; горький, едкий / sauer; bitter, scharf (von Geschmack)' (MdWb 210); *чапamo* 'кислый; горький' (ERV 738), 'happamuus, hapán' (ESS 189), 'savanyú; keserű' (EMSz 420) | E *ved'* 'вода / Wasser' (MdWb 2585), *ведь* 'вода' (ERV 116), 'vesi, neste, mehu' (ESS 26), 'víz' (EMSz 78).

¹⁶ 'egyfajta gyenge sör orbáncfű főzettel'

¹⁷ 'házi készítésű ital rozsmalátából, céklából, burgonyából, élesztőből és komlóval meghatározott arányban'

¹⁸ 'házi, paraszti sör; gabonából készült ital, néha jobban hasonlít a kvaszhoz'

¹⁹ 'szeszes ital házi készítése során keletkezett maradvány; liszt, víz, maláta és élesztő erjesztett keveréke, amelyből lepárlással alkoholt nyernek; szeszes ital kölesből malátával és komlóval, egyfajta házi sör'

5. *čāvarda, čārvada* M 'слабое (плохое) пиво / schwaches (schlechtes) Dünnbier od. Bier' (MdWb 249). A mai szótárak nem adatolják. Paasonen ?*Türk.* minősítést ad a szónak.

6. *kajaš* EM 'плохое пиво; остаток пива зимой / schlechtes Bier; Bier-rest, der im Winter beim Wiederauftauen des Getränk entsteht (der beste Teil des Biers, *zem*, gefriert nicht)²⁰ (MdWb 571). A mai szótárak nem adatolják.

Csuvas eredetű szó, vö. csuv. *каши* 'отходы, остатки; охвостье, отходы (при веянии зерна); слабый, некрепкий: *каши сәра* 'слабое пиво' (приготовленное из последнего жидкого сусла)²¹ (Szkvorcov 155). A mordvinok Paasonen adata szerint csak a jelzős szerkezet első elemét vették át.

7. *mejel'ks* E 'послед; плохой квас, плохое слабое пиво второго настоя / die Nachgeburt; schlechter Kwas, schlechtes Dünnbier vom zweiten Aufguss²² (MdWb 1225); *мелькс* 'послед' (ERV 371), 'kuopus; jälkeiset' (ESS 92), 'méhlepény; utolsó gyermek; utód' (EMSz 222). A mai szótárak a 'sör' jelentést nem adatolják. A sörnév jelentése tkp. 'maradvány, maradék, visszamaradt anyag'.

A *mej-*, *mejel'*- többől származik, vö. *мельце* 'последний; utolsó', *мейле* 'потом, после; utána, azután', *мельга* 'вслед, позади; utána, mögött' (a *-ks* denominális névszóképző). Ez a finnugor **miñä* 'Raum hinter etwas; vmi mögötti terület' szóra megy vissza, vö. magyar *mögött*, finn *myöten* 'vmi mentén' (UEW 276).

8. *olgaks* M 'пиво / Bier', ***olgo-ved'*** E 'пиво (тайное слово) / Bier (Geheimw.)' (MdWb 1444); *олговедь* 'пиво' (RES 404).

Alapszava az E *olgo* 'солома, соломинка / Stroh, Strohalm' (MdWb 1444); *олго* 'солома' (ERV 436), 'olki' (ESS 109), 'szalma' (EMSz 259). Az *olgaks* adatban a *-ks* denominális nomenképző; az *olgo-ved'* 'szalma víz' összetett alak (*ved'* 'víz', vö. *čapamo ved'*). Ld. még E *šuzer-ved'* (14. szócikk).

²⁰ 'rossz sör; sörmaradvány, amely télen keletkezik az ital felolvasztásakor (a sör legjobb része, a *zem* nem fagy meg)'. Vö. *zem* E 'самый сильный сок у пива и браги, который зимою не замерзнет / der stärkste Teil von Bier und Dünnbier, der im Winter nicht friert (Gegens.: *kajaš*)' (MdWb 2685). Csuvas eredetű szó, vö. csuv. *сум* 'стоялый мёд (напиток), медовая брага' (Szkvorcov 366).

²¹ 'gyenge sör az utolsó folyékony sörcefréből készítve'

²² 'méhlepény; rossz kvasz, rossz híg sör a második főzetből'

9. *poza*, *boza* E, *boza* M 'сорт пива; квас; брага / eine Art Bier; Halbbier; Dünnbier' (MdWb 141); *ноза* 'квас' (ERV 491, RES 212), 'kalja' (ESS 124, SES 97), 'kvász (savanykás, erjesztett ital)' (EMSz 289); *ноза* 'брага' (MRV 503, RMS 36), 'kalja' (MSS 143), *poza* 'mézsör' (JJ 128), *боза* 'брага' (MRS 33).

Tatár eredetű szó, vö. tat. *буза* (vö. TRSI 122). Ez a szó bekerült az oroszba is, vö. *буза* 'сусло, молодое пиво или брага, неуходившаяся, солодковатая' (Dal' 1: 139).²³ A vogulban is tatár átvétel: *pusä, pusa, pose, pusä* 'sűrű sör' (MK 484). (Vö. még Keresztes 2011: 114; Versinyin 4: 371; Zaicz 2002: 153.) Számos más törökségi nyelvben is megvan (ld. pl. kurg. *bozo*, kazah, karakalpak, krími tatár, nogaj, karacsáj-balkár, ujjgur, török *boza*. A török révén terjedt el a Balkánon, vö. szerb-horv. *boza*, alb. *bozë*, rom. *boza* (TESz 1: 356, WOT 1: 164–165). A magyar *boza* kun jövevényszó („a kunok nemzeti itala volt”, TESz 1: 356).

Paasonen még két sörféle nevét adatozza: *äxär/jähär poza* M 'несмешанное слабое пиво / ungemischtes (unverdünntes) Dünnbier'²⁴ < M *jäxär* 'драгоценный камень; чистый, без примеси / ein Edelstein; rein, lauter, ungemischt' (MdWb 479), *эхярь* 'oikea, aito' (MSS 217), *эхэр* 'igazi' (JJ 33) | *zoladu boza* M 'солодовое пиво / Malzbier' < *solad* 'солод / Malz' (MdWb 2010), *солод* 'солод' (MRV 651).

10. *prävks* E, *prävks* M 'первое, лучшее слабое пиво / das erste, gute Dünnbier, das aus dem Bierwürzkübel ausgelassen wird'²⁵ (MdWb 1813), M *prävks* '(első minőségű) pálinka' (JJ 131). A szó eredeti jelentése 'верхушка / Haupt, Spitze, der beste Teil von etw.' < *prá* / *pré* 'голова; вершина / Kopf, Haupt; Gipfel' (MdWb 1796); *пря* 'голова; вершина; кончик' (ERV 521), 'pää; latva; huippu' (ESS 133), 'fej, fő; teteje vminek; csúcs' (EMSz 302); *пря* 'голова; вершина' (MRV 539), 'pää; yläosa; laki, huippu, latva' (MSS 149), *pré* 'fej' (JJ 131).

11. *puře* E, *puře*, *puřähä* M 'медовый напиток / Met, Honigbier' (MdWb 1852); *пуре* 'медовуха (медовый напиток)' (ERV 528), 'медовый квас, медовка' (ERS 180), 'hunajakalja, sima' (ESS 135, SES 59, 377), 'méhsör' (EMSz 308); *пуре* 'медовый квас' (MRV 549), 'hunajaolut; oluen

²³ 'cefre, fiatal sör, braga, nem erjesztett, kissé malátás'

²⁴ 'keveretlen (hígítatlan) gyenge sör'

²⁵ 'jó minőségű sör, amit elsőként engednek ki a sörösvödörből'

valmistukseen käytetty hunaja' (MSS 152), *puřě* 'sör készítésére alkalmas méz; méz-sör' (JJ 134).

A szó megvan a cseremiszbén is: *pura* 'sör / Bier' (Beke 2012); 'Bier; (nicht berausches) Hausbier' (TschWb 558), ez a volgai bolgár **bora* (> **bura*) átvétele (ami az őstörök **boza* folytatása, tehát összefügg a *poza*, *boza* szóval is) (Agyagási 2002: 1–5; 2010: 214–218; WOT 1: 165).

Paasonen adatol egy ünnepnevet: *inėčín puře* E 'пасхальный праздник мужчин / „Ostermet, Osterbier“, eine von Männern am Ostertage begangene Feier, worin Met (*puře*) getrunken wurde'²⁶ (MdWb 1852) < E *inėči* 'пасха / Ostern' (MdWb 463) | E *inė* 'большой / gross' (MdWb 463); *či* 'солнце; день / Sonne; Tag' (MdWb 249). Az *inė-či* 'nagy-nap = ünnepnap' a keresztény kultúrkörben vette fel a 'húsvét' jelentést.

12. *śānok* M 'сынoк; плохое пиво / das später aus dem Bierwürzkübel (*spuska*) herausgelassene Bier (*poza*); schlechtes Bier; Bierrest, der im Winter durch Schmelzen des gefrorenen Getränkes entsteht (der beste Teil, *zem*, friert nicht) = *kajaš* E'²⁷ (MdWb 1978), *сынoк* 'второй слив сусла с добавлением кипячёной воды при изготовлении браги; остаток, последний слив сусла'²⁸ (MRV 685).

Grosz jövenényszó, vö. *сынoк* 'квасъ, пивцо, или брага втораго налива'²⁹ (Dal' 4: 385).

13. *šuš-ved'* E 'sör' (MESz 802), 'olut' (SES 272) < *čuž*, *šuž* 'ячмень / Gerste' (MdWb 312), *шуж* 'ячмень' (ERV 767), 'ohra' (ESS 196), 'árpa' (EMSz 445) | EM *ved'* 'вода / Wasser' (ld. a 4. szócikket). Az összetétel jelentése: 'árpa-víz'. A *šuž* finn-permi eredetű szó: FP **čoše* 'Gerste' > cser. *šož*, vtj. *čužjem*, ztj. *čuž*, *čuž* (UEW 622).

14. *šušer-ved'* M 'пиво / Bier' < *šušár*, *šušer* M 'соломинка; солома / Strohalm, Stroh' (MdWb 2253). Az összetétel jelentése: 'szalma víz': *шужярь* 'солома' (MRV 84), 'olki' (210), *šušer* 'szalma' (JJ 174) | EM *ved'* 'вода / Wasser' (ld. a 4. szócikket). Ld. még E *olgo-ved'* (8. szócikk).

²⁶ '„húsvéti méhsör, húsvéti sör“, a férfiak által húsvét napján tartott ünnep, amelyen mézsört (*puře*) ittak'

²⁷ 'az a sör (*poza*), amelyet később engednek ki a sörösvödörből (*spuska*); rossz sör; sörmaradvány, amely télen a fagyasztott ital olvasztásával keletkezik (a legjobb része, a *zem* nem fagy meg)'

²⁸ 'a sörcefre második leeresztése forralt víz hozzáadásával a *braga* készítésekor; maradék; utolsó sörleeresztés'

²⁹ 'kvász; a második főzet söre'

A 14 sör(féleség) megnevezése **eredet szerint** három csoportba sorolható:

- a) Belső keletkezésű nevek (jelentésátvitellel): *čapamo ved'* 'savanyú víz', *olgo-ved'/olgaks* és *šučer'-ved'* 'szalma víz', *šuč-ved'* 'árpa víz'; *azoka* 'primula', *mejel'ks* 'maradvány', *pravks* 'fej' > 'kiváló sör az első főzetből'.
- b) Orosz eredetű nevek: *braga* (< or. *брага* 'házi sör'), *piva* (< or. *пиво* 'sör'), *sěnok* (< or. *сынок* 'rossz sör').
- c) Törökségi eredetű nevek: *kajaš* 'rossz sör' (< csuv. *kajaš* 'gyenge'), *poza* 'kvász' (< *быза* 'köles- vagy hajdinasör'), *pu'e* 'mézsör' (< volgai bolgár *pura*), *čěvarda* 'gyenge, rossz sör'.

Érdekes, hogy a Volga-vidék nyelveinek 'sör' jelentésű vándorszava nem került be a mordvinba, vö. cser. *sěra* 'Bier; nicht berauschendes, Dünnbier' (TschWb 651), vtj. *sur* 'sör (saját gyártmányú, igen gyöngye fajta / bier' (Munkácsi 435), 'Bier' (Wichm. 227a); ld. még zrj. *sur* 'Bier' (Fokos-Fuchs 930). Ez megvan a térség törökségi nyelveiben is, vö. tat. *сыра* 'пиво' (TRSI 824), csuv. *cäpa* (Szkvorcov 353; a törökségi adatokat ld. még Kannisto 1925: 174). A tatárból átkerült a cseremiszebe és a vogulba, vö. vog. *sārā* 'sör / Bier' (MK 530ab). A zürjén etimológiai szótár a zürjén és votják adatokat egy protopermi **sur* alakra vezeti vissza, és indoiráni eredetűnek tartja, vö. óind *sūrā* 'пиво, хмельной напиток', avesztai *hurā-* 'алкогольный напиток' (ld. még Räsänen 1969: 418). Ez szintén bekerült a vogulba (*sor, sur* 'házisör / Hausbier', MK 562a) és az osztjákba (*sar* 'пиво') (Litkin – Guljajev 266). A törökségi nyelvek adatai végső soron szintén erre az óind lexémára mennek vissza, akárcsak a magyar *sör*, bár azt nem tudjuk, melyik kelet-európai nyelvből vettük át a honfoglalás előtt (EtSz 745, TESz 3: 581).

Összességében elmondható, hogy a mordvinok – akárcsak más Volga-vidéki népek – táplálkozásában fontos szerepet töltött be a sör. Sok sört fogyaszthattak, az ünnepeken sörrel áldoztak, de ezek a sörök valószínűleg eléggé rossz minőségű erjesztések, gyakran másodfőzetek lehettek.

Irodalom

- AGYAGÁSI KLÁRA 2002: Adalékok az or. *brága* 'házi sör' szó etimológiájához. In: Bibok Károly – Ferincz István – Kocsis Mihály (szerk.), Cirill és Metód példáját követve. Tanulmányok H. Tóth Imre 70. születésnapjára. Szeged. 1–5.
- AGYAGÁSI, KLÁRA 2010: Loanwords as data in historical linguistics. An areal linguistics study. In: Sprachtheorie und germanistische Linguistik 20/2: 197–222.
- ANYIKIN, A. JE. [АНИКИН, А. Е.] 2011: Русский этимологический словарь IV. Знак, Москва.

- BEKE ÖDÖN 1997–2001: Mari nyelvjárási szótár (Tscheremissisches Dialektwörterbuch). Unter Mitarbeit von Zsófia M. Velenyák und József Erdődi. Neu redigiert von Gábor Bereczki. Bearbeitet von Margarita Kuznecova. Herausgegeben von János Pusztay. Bibliotheca Ceremissica. Tomus IV/1–9. Szombathely.
- DAL, V. I. [Даль, В. И.] 1863–1866: Толковый словарь живаго великорускаго языка I–IV. Издание общества любителей Російской словесности, учрежденнаго при Императорскомъ Московскомъ Университетѣ, Москва. <http://slovardalja.net/>
- EMSZ = MÉSZÁROS EDIT – SIRMANKINA, RAISZA: Erza-mordvin–magyar szótár. Második, átdolgozott, bővített kiadás. Lexica Savariensia 6. Savaria University Press, Szombathely, 2003.
- ERS = КОЛЯДЕНКОВ, М. Н. – ЦЫГАНОВ, Н. Ф.: Эрзянско–русский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1949.
- ERV = СЕРЕБРЕННИКОВ, Б. А. – БУЗАКОВА, Р. Н. – МОСИН, М. В.: Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1993.
- ESS = NIEMI, JAANA – MOSIN, MIHAIL: Ersäläis–suomalainen sanakirja. Эрзянь–финнень валкс. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 48. Turku, 1995.
- ETSZ = ZAICZ GÁBOR (főszerk.): Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Második kiadás. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2021.
- FALCK, JOHANN PETER 1786: Beyträge zur topographischen Kenntniss des Rußischen Reichs III. Sankt-Peterburg.
- FISCHER, JOHANN EBERHARD 1747: Vocabularium Sibiricum. Der etymologisch-vergleichende Anteil. Bearbeitet und herausgegeben von János Gulya. Frankfurt am Main etc., 1995. (Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia VII.)
- FOKOS-FUCHS, DÁVID 1959: Syrjänisches Wörterbuch I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GEORGI, JOHANN GOTTLIEB 1776: Beschreibung aller Nationen des Rußischen Reichs, ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidung und übrigen Merkwürdigkeiten I. Sankt-Peterburg.
- GYEVJATKINA, T. P. [ДЕВЯТКИНА, Т. П.] 2005: Мифология мордвы. Саранский кооперативный институт, Саранск.
- HARVA [HOLMBERG], UNO 1942: Mordvalaisten muinaisusko. WSOY, Helsinki.
- JJ = JUHÁSZ JENŐ – ERDÉLYI ISTVÁN: Moksa-mordvin szójegyzék. Gyűjtötte és kiadásra előkészítette Juhász Jenő. Sajtó alá rendezte Erdélyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.
- KANNISTO, ARTTURI 1925: Die tatarischen lehnwörter im wogulischen. Finnisch-Ugrische Forschungen 17: 1–264.
- KERESZTES LÁSZLÓ 2011: Bevezetés a mordvin nyelvészetbe. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KEREZSI ÁGNES 2009: Az uráli népek néprajza. Fenno-Ugrica Pázmániensia II. Piliscsaba.

- KOZMÁCS ISTVÁN 2002: Udmurt–magyar szótár. Lexica Savariensia 5. Savaria University Press, Szombathely.
- KYLSTRA, A. D. 1996: Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen 2. Begründet von A. D. Kysltra, fortgeführt von Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä. Rodopi, Amsterdam – Atlanta.
- LITKIN, V. I. – GULJAJEV, JE. SZ. [Лыткин, В. И. – Гуляев, Е. С.] 1970: Краткий этимологический словарь коми языка. Наука, Москва.
- Magyar élelmiszerkönyv. Codex Alimentarius Hungaricus. 2-702 számú irányelv. Sör (2013). <https://elelmiszerlanc.kormany.hu/download/d/4b/a2000/2-702.pdf>
- MdWb = PAASONEN, HEIKKI: Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla I–IV. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1990–1996.
- MESz = MÉSZÁROS EDIT (szerk.) – MOTORINA SVETLANA – KAZAEVA NINA – FELFÖLDI ÁGNES – ŠIRMANKINA RAISA: Magyar–erza-mordvin szótár. Венгрань–эрзянь валкс. Studia Uralo-Altaica. Supplementum 11. Szeged, 2008.
- MOKSIN, NY. F. – MOKSINA, JE. NY. [Мокшин, Н. Ф. – Мокшина, Е. Н.] 2005: Морд-ва и вера. Мордовское книжное издательство, Саранск.
- MRS = ПОТАПКИН, С. Г. – ИМЯРЕКОВ, А. К.: Мокшанско–русский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1949.
- MRV = СЕРЕБРЕННИКОВ, Б. А. – ФЕОКТИСТОВ, А. П. – ПОЛЯКОВ, О. Е.: Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1998.
- MSS = HERRALA, EEVA – ФЕОКТИСТОВ, ALEKSANDR: Mokšalais–suomalainen sanakirja. Мокшень–финнонь валкс. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 58. Turku, 1998.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1896: A votják nyelv szótára. A Röck Szilárd Alapítvány segítségével kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. [Reprint kiadás: Az Uralisztika Tanszék Kiadványai 1. Pécs, 1990.]
- MUNKÁCSI, BERNÁT – KÁLMÁN, BÉLA 1986: Wogulisches Wörterbuch. Gesammelt von Bernát Munkácsi. Geordnet, bearbeitet und herausgegeben von Béla Kálmán. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MÜLLER, GERHARD FRIEDRICH [Миллер, Г. Ф.] 1791: Описания живущих в Казанской губернии языческих народов. Санкт-Петербург, 1791.
- PALLAS, PETER SIMON 1771: Reise durch verschiedene Provinzen des Rußischen Reichs I. St. Petersburg.
- RÄSÄNEN, MARTTI 1969: Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- RES = БОРИСОВА, О. Г. – ЖИВАЕВА, М. Н. – КАЗАЕВА, Н. В. – КОЧЕВАТКИН, А. М. – МОСИН, М. В. (отв. ред.) – МОТОРКИНА, С. Г. – РЯБОВА, Г. В.: Русско–эрзянский словарь. Рузонь–эрзянь валкс. Красный Октябрь, Саранск, 2012.

- RMS = ПОТАПКИН, С. Г. – ИМЯРЕКОВ, А. К.: Русско–мокшанский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1951.
- SES = ALHONIEMI, ALHO – AGAFONOVA, NINA – MOSIN, MIHAIL: Suomalais–ersäläinen sanakirja. Финнэнь–эрзянь валкс. Красный Октябрь, Саранск, 2000.
- SSA = KULONEN, ULLA-MAIJA (päätoim.): Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja II. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1995.
- SZKворcov, M. I. [Скворцов, М. И.] 1985: Чувашско–русский словарь. Чăвашла–вырăсла словарь. Русский язык, Москва.
- TESz = BENKŐ LORÁND (főszerk.) 1967–76: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TRSI = Татарско–русский словарь. Советская энциклопедия, 1966.
- TschWb = MOISIO, ARTO – SAARINEN, SIRKKA: Tscheremissisches Wörterbuch. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 32. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 151. Suomalais-Ugrilainen Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 2008.
- UEW = RÉDEI, KÁROLY (Hrsg.): Uralisches etymologisches Wörterbuch I–III. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden, 1986–1991.
- Vahr. = ВАХРУШЕВ, В. М. (ред.) – БЕЛОВ, А. С. – СКОБЕЛЕВ, Н. А. – ТЕПЛЯШИНА, Т. И.: Удмуртско–русский словарь. Русский язык, Москва, 1983.
- VASMER, MAX 1955: Russisches etymologisches Wörterbuch II. Carl Winter Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- VERSINYIN, V. I. [Вершинин, В. И.] 2004–11: Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков I–V. Стринг, Йошкар-Ола.
- Wichm. = WICHMANN, YRJÖ – UOTILA, T. E. – KORHONEN, MIKKO: Wotjakischer Wortschatz. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 21. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1987.
- WITSEN, NICOLAES 1692: Noord en Oost Tartarÿe, ofte bondigh ontwerp van eenige dier landen, en volken, zo als voormaels bekend zyn geweest. Amsterdam.
- WOT = RÓNA-TAS, ANDRÁS – BERTA, ÁRPÁD: West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I–II. Turcologica. Band 84. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2011.
- ZAIČZ GÁBOR 2002: Adalékok a mordvin nyelv török jövevényszavaihoz. Paasonen jövevénymonográfiájának szövejtéseiről. Folia Uralica Debreceniensia 9: 145–158.
- ZAIČZ GÁBOR 2002: A földművelés terminológiája a mordvinban III. Folia Uralica Debreceniensia 26: 293–328.

Mordvin beer

Beer played an important role in the lives of peoples living along the Volga and Kama. It was not only a popular drink in day-to-day life, but it also played a role in sacrificial celebrations. For example, during wedding ceremonies a cup of sanctified beer was given to the newlywed couple; during wakes they brewed beer and poured some of it on the grave; when offering a sacrifice to the water spirit, they poured some beer into the water.

I have collected 14 lexemes with the meaning of ‘beer, type of beer’ from various Mordvin dictionaries. The most well-known with the most general meaning is *нубо* which is of Russian origin. This word can be found in all Slavic languages and in several languages in Russia. Another word, *бпага* ‘weak, home-made beer’ is also of Russian origin and it also exists in Eastern Slavic languages (Hungarian borrowed the Ukrainian *braha* word form).

Turkic languages had a major influence on the Finno-Ugric languages along the Volga. In Mordvin, *poza* is a Tartar loanword. It also exists in several Turkic languages. In Hungarian (*boza*) it is a Cuman loanword. It was also borrowed by many other Balkan languages from Turkish. *Puře* was borrowed from Volga Bulgar into Mordvin, and also in the form *pura* into Mari.

There are, of course, some among the lexemes with the meaning ‘beer’ which developed language-internally through transfer of meaning. Examples for this are *čapamo ved’* ‘sour water’, *olgo-ved’* and *šuzher-ved’* ‘straw water’, *šuz-ved’* ‘barley water’.

It is interesting that a cognate of the Vedic Sanskrit *sūrā* never appeared in Mordvin, unlike in the other languages of the Volga region, cf. Mari *sōra*, Udmurt *sur*, Komi *sur*, Mansi *sārä*, *sor*, *sur*. This word first appeared in Hungarian in the form *sör* before the conquest of the Carpathian Basin through influence from an Eastern European language.

Keywords: Mordvin, Wanderwort, Russian and Turkish loanwords

SÁNDOR MATICSÁK